

ТЕРИТОРИАЛНИ РАЗЛИЧИЯ В МАТЕРИАЛНИЯ ЖИЗНЕН СТАНДАРТ НА НАСЕЛЕНИЕТО В БЪЛГАРИЯ (2010–2017 Г.)

Васил ЦАНОВ

Институт за икономически изследвания на БАН

E-mail: v.tzanov@iki.bas.bg

Резюме: В статията се изследват териториалните различия на жизнения стандарт на равнище райони и области. Жизненият стандарт се дефинира и оценява от позициите на материалните условия на живот, които включват множество показатели, обединени в три тематични области: икономическо развитие, доходи и потребление, неравенство и бедност. За оценяването на различията се използват подходящи статистически индикатори, а за оценка на жизнения стандарт специфична методология, която позволява, териториалните единици да се ранжират според дистанцията спрямо най-добрата регионална оценка. Резултатите от емпиричното изследване на жизнения стандарт показват: (а) различията между районите слабо намаляват, а между областите се запазват; (б) в подредбата на районите и областите настъпват съществени промени; (в) териториалните различия в обобщените оценки по тематични области показват разнопосочни тенденции на развитие; (г) за голяма част от териториалните единици се наблюдава влошаване на жизненото равнище.

Ключови думи: жизнен стандарт, териториални различия, икономическо развитие, доходи и разходи, неравенство, бедност.

JEL: C43, I31, I32, R11, R13.

Въведение

Оценяването на жизнения стандарт на населението е тема, която е обект на множество изследвания през последните няколко десетилетия. В литературата няма единно становище относно концептуалната същност на понятието „жизнен стандарт“ и методологическия инструментариум за неговото оценяване. Общото между различните де-

финиции е, че те определят жизнения стандарт като многоаспектна категория, която характеризира степента на задоволяване на всекидневните потребности на населението (материални, финансови и социални). Различията се отнасят до обхвата на включените аспекти и методологията на оценяване. В голяма част от изследванията жизненият стандарт се разглежда в светлината на материалните и финансовите аспекти (равнище на доходи и тяхното разпределение, равнище на потребление и бедност (Corlett, A., St. Clarke, 2017; Atkinson, A., E. Marlier, 2010; Маринов, А., 2017 и други). В други изследвания обхватът на дефиниране и измерване на жизнения стандарт се разширява с включването на социални и политически аспекти (достъп до образование и здравеопазване, социална сигурност, политическа свобода и други). По този начин се постига едно по-пълно представяне и оценяване на жизнения стандарт.

По отношение на оценяването и/или измерването на жизнения стандарт също са налице методологически различия, които най-общо могат да се обединят в две групи. Първата група се основава на идентифицирането на определен кръг от показатели, за които се счита, че в една или друга степен отразяват жизнения стандарт и след това провеждането на задълбочен анализ на избраните показатели. Към тази група следва да се причислят почти всички изследвания на жизнения стандарт в национален и международен аспект. За тази цел се използват съществуващи статистически показатели или провеждане на специализирани статистически изследвания чрез специално разработен въпросник (такъв е опитът на Световната банка¹). Втората група от изследвания се базира на изчисляването на обобщаващ индекс на жизненото равнище (благосъстояние), който се определя на базата на индексите на включените в изследването статистически показатели. За целта се разработват специфични методики, които имат за цел да ранжират отделните показатели според тяхната тежест при определянето на жизнения стандарт (Sharpe, A., Arsenault, J. F., 2009; Osberg, L., Sharpe, A., 2009; Shopov, G., Tzanov, V., 2015).

Жизненият стандарт в България е обект на няколко емпирични изследвания. Световната банка провежда пет изследвания (през 1995, 1997, 2001, 2003 и 2007 година), базирани на проучване на домакинските бюджети чрез специално разработен за целта въпросник. В последното проучване е направена равнoсметка за промените в условията на живот преди и след приемането на страната в Европейския съюз (World bank, 2009). В друго изследване (Маринов, А., 2017) са анализирани промените в жизнения стандарт на страната, дефиниран като съвкупност от показателите за БВП, доходите и потреблението, заетостта и безработицата. Регионалният аспект на жизнения стандарт също е обект на емпирични изследвания (Shopov, G., Tzanov, V., 2015). На базата на специално разра-

¹ Световната банка провежда специализирани статистически изследвания на жизнения стандарт, базирани на специално разработена методология: Living Standards Measurement Survey (LSMS).

ботена методика са оценени регионалните (на ниво статистически райони и области) различия за периода 2007–2012 година. Оценките имат количествен израз (представени са чрез индекси), което позволява да се ранжират в зависимост от тяхната величина. Те са базирани на множество показатели, обединени в 6 тематични области (доходи и потребление, бедност и неравенство, достъп до образование, достъп до здравеопазване, социални услуги и миграция). Тази многоаспектност на разглеждане позволява да се очертае една по-пълна картина на условията на живот в отделните региони.

В настоящото изследване жизненият стандарт се разглежда и оценява от позициите на материалните условия и тяхното разпределение в българското общество. В този смисъл оценките на регионалните различия в условията на живот имат по-тесен обхват и засягат единствено материалния и разпределителен елемент на жизненото равнище. За тази цел са подбрани определен брой показатели, групирани в няколко тематични области. Регионалните различия са оценени на две териториални равнища: а) ниво райони (NATS 2) и б) ниво области (NATS 3). Оценките са направени на базата на достъпната и регулярна статистическа информация от Националния статистически институт (НСИ).

1. Показатели и методология на оценяване

1.1. Използвани показатели

Подборът на показателите, описващи жизненото равнище на населението, е осъществен с оглед да отразява материалните условия на живот и разпределителните отношения. Националната статистика разполага с голям брой такива показатели, като от тях са подбрани тези, които имат общ характер. Избраните показатели са групирани в три тематични области, както следва:

Тематична област 1 „Икономическо развитие“:

- Брутен вътрешен продукт (БВП) на едно лице – лв.

Икономическото развитие, измерено чрез БВП на лице от населението, дава представа за новосъздадената стойност от блага и услуги, разпределени по равно между членовете на съответната териториална единица. Този показател е пряко свързан с жизнения стандарт в неговото материално измерение. Повишаването на БВП означава, първо, предлагане на повече стоки и услуги на населението и второ, създават се по-големи възможности за тяхното потребление.

Тематична област 2 „Доходи и потребление“:

- Общ доход на лице от домакинството – лв.;
- Общ разход на лице от домакинството – лв.;
- Средна работна заплата.

Показателите за доходите и разходите на лице от домакинство са едни от ключовите за оценка на жизнения стандарт. Общият доход формира покупателната способност на членовете на домакинствата в отделните териториални единици. Равнището на потребление е представено чрез показателя „Общ разход на лице от домакинството“. Той включва всички разходи за покупка на стоки и услуги, в т.ч. и натуралното потребление в рамките на домакинството. Тъй като и двата показателя включват всички видове доходи и потребителски разходи, може да се счита, че те по адекватен начин описват общата покупателна способност и равнище на потребление. Средната заплата, от една страна, отразява цената на наемния труд, а от друга, е определяща за количествените и структурните характеристики на доходите на домакинствата.

Тематична област 3 „Неравенство и бедност“:

- Относителен дял на населението в риск от бедност – %;
- Население в риск от бедност или социално изключване – %;
- Неравенство в разпределението на дохода – коефициент на Джини.

Показателите за неравенство и бедност дават представа за социалното разслоение в обществото. Те имат важно значение при оценяването на жизнения стандарт, защото описват разпределителните и преразпределителните отношения в обществото. Избраните показатели отразяват различни аспекти на неравенството по отношение на доходите, бедността и социалното включване. Показателят „Относителен дял на населението в риск от бедност“ информира каква част от населението живее под линията на бедност². Оценките са получени на базата на съответните линии на бедност за териториалните единици. От друга страна, показателят „Население в риск от бедност или социално изключване“ е обобщаващ измерител за дела на населението, живеещо в риск от социално изключване. Той се характеризира като многоаспектен показател, който обединява три основни фактора: равнище на бедност, материални лишения и ниска трудова интензивност на населението в трудоспособна възраст. Коефициентът на Джини измерва степента на неравенство в разпределението на доходите на домакинствата.

1.2. Методология на оценяване

Регионалните различия са оценени на базата на методика, която под формата на индекси дава количествен израз на жизненото равнище за всяка териториална единица (Shopov, G., Tzanov, V., 2015). Основните методологически особености могат да се обобщят в следните:

А. Оценка на териториалните различия

² Линията на бедност е определена като 60% от медианния нетен еквивалентен доход.

За целта се използват два показателя:

Размах – измерва разликата (размаха) между максималната и минималната стойност на съответния показател (x) в съвкупността от териториални единици от съответен ранг. Определя се по формулата:

$$d = x_{max} - x_{min}.$$

Коефициент на вариация – измерва степента на разсейване около един център (средна аритметична), независимо в каква степен се отклоняват съответните единици. Определя се като отношение на стандартното отклонение към средната аритметична на показателите:

$$V_{\sigma} = \frac{\sigma}{\bar{x}} \cdot 100,$$

където: σ е средното квадратично (стандартно) отклонение и \bar{x} – средна аритметична на всички показатели.

Териториалните различия се оценяват по следната скала: под 10% – много ниска вариация; 11-29% – ниска вариация; 30-59% – средна вариация; 60-80% – висока вариация; над 81% – много висока вариация.

Чрез съпоставяне на промените в тези измерители през разглеждания период (2010–2017 г.) се оценяват промените в териториалните различия от съответния показател или измерител на жизненото равнище.

Б. Измерители на жизнения стандарт

Количествените измерители на жизнения стандарт са получени на базата на процедура за мащабиране (стандартизиране, хармонизиране) на всички показатели, формиращи жизненото равнище. По този начин всички показатели се привеждат в еднаква размерност. Стандартизирането на показателите се осъществява, като текущото значение на даден показател се отнесе към максималното значение на този показател в съвкупността от териториални единици. За целта се използва следната формула:

$$H_{ij} = \frac{I_{ij}}{\max(I_{ij})} * 100 \quad (1)$$

където H_{ij} е стандартизираната оценка на i -тия показател в j -та териториална единица, I_{ij} – величината на i -тия показател в j -та териториална единица, $\max(I_{ij})$ – максималната величина на изследвания показател в съответната група териториални единици, i – брой показатели ($i =$

1, 2, ..., 7), j – брой териториални единици³ (на ниво райони j=1...7; на ниво области j=1...29).

Когато увеличаването на показателя води до намаляване на жизнения стандарт (такъв е случаят с показателите от тематична област 3 „*Неравенство и бедност*“), формула (1) следва да се коригира с оглед получаването на съпоставими (хармонизирани) резултати. В този случай се използва следната формула:

$$H_{ij} = \frac{\max(I_{ij}) - I_{ij}}{\max(I_{ij})} * 100 \quad (2)$$

Процедурата за изчисляване се изразява в следното: първо, сред съвкупността от наблюдавани териториални единици се избира максималното значение на показателя ($\max(I_{ij})$) второ, изчислява се разликата между максималното и текущото значение на показателя и трето, получената разлика се разделя на максималното значение.

Представените две формули за стандартизиране на показателите са напълно еквивалентни, но се използват в две различни ситуации. Формула (1) се прилага, когато измененията на показателя и на жизнения стандарт са еднопосочни, докато формула (2) се използва, когато посоките на изменение са различни. По този начин равнищата на всеки показател се представят в проценти, като териториалната единица с най-високо равнище получава 100%, а останалите – процент, равен на отношението на тяхната стойност към най-високата стойност. Така например, ако по даден показател област X има стойност 20, а най-високата стойност на този показател е на област Y и е равна на 80, то област Y ще получи 100%, а област X – 25%.

На базата на стандартизираните показатели са оценени два типа обобщаващи измерители на жизнения стандарт. Първият измерител оценява жизненото равнище във всяка тематична област. За целта се използват включените в тематичната област показатели. Вторият измерител дава обобщаваща оценка на жизнения стандарт за всяка териториална единица. В случая обобщаващата оценка се базира на общите оценки на трите тематични области. И двата типа обобщаващи измерители се изчисляват въз основа на т.нар. метод на Бенет⁴. Същността на метода се изразява в получаването на обща оценка (S_j) за равнището на жизнения

³ Към териториалните единици на равнище райони и области е добавено средното за страната равнище на показателя. Това е направено с оглед да има съпоставимост между териториалните показатели и средното за страната равнище.

⁴ По-подробно вж. Христосков, Й. Статистически анализ на регионалната инфраструктура. // Статистика, бр. 2, 2014, с. 6-18.

стандарт във всяка тематична област) в j -тата териториална единица като средна непретеглена от индивидуалните оценки H_{ij} по n на брой отделни показатели. Изчисленията се извършват по формулата:

$$S_j = \frac{1}{n} \sum H_{ij} \quad (3)$$

Интегралното равнище на материалния жизнен стандарт (S_j^T) в j -тата териториална единица се изчислява като средна непретеглена от индивидуалните обобщаващи измерители на трите тематични области:

$$S_j^T = \frac{1}{3} \sum_1^3 S_j \quad (4)$$

Тези оценки са средни аритметични стойности на участващите в тях стандартизирани показатели, които са изразени в проценти. Оценкаите са в проценти и представят отдалечеността на реалната териториална единица (съответно район или област) от еталона, представен от най-добрите значения на отделните показатели. Подреждането на териториалните единици става в низходящ ред.

Подреждането на териториалните единици на ниво области позволява да се разграничат три групи: първа – на области, чиито обобщаващи оценки са над средната за страната; втора – чиито съответни обобщаващи оценки са между средната за страната и т.нар. „критичен праг“, определен като разлика от средната оценка и половината от разликата между най-лошата и средната оценка; трета – на области, чиито оценки са под условния праг на критичност.

2. Оценка на териториалните различия в материалния жизнен стандарт

2.1. Териториални различия по отделни показатели

Различията в материалния жизнен стандарт на районите и областите до голяма степен се формират от съответните териториални различия на включените в изследването показатели. Поради това интерес представлява степента на териториалната диференциация на показателите и тенденциите на нейното развитие през изследвания период.

Териториалните различия на показателите на ниво статистически райони са представени в Таблица 1. Сред тях с най-големи различия се отличава показателя „БВП на лице“. В сравнение с останалите показатели вариацията на този показател е значително по-висока (от порядъка на 2–4

пъти). Това се дължи на големите разлики в икономическото развитие на районите. Например разликата между района с най-голям БВП на едно лице (Югозападен) и този с най-нисък (Северозападен) е 2.8 пъти през 2010 г., а през 2017 г. тази разлика намалява на 2.6 пъти. Тенденцията в изменението на различията бележи слабо снижаване. Общо за периода те намаляват с около 12%.

Таблица 1

Междурайонни различия в показателите на жизнения стандарт (коефициент на вариация – %)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Темп на прирост 2010/2017
БВП на лице	46.8	44.5	42.1	41.1	40.3	41.9	42.0	41.2	-12,0
Общ доход на лице	9.5	12.8	15.0	17.5	14.1	14.8	14.1	13.1	38,2
Общ разход на лице	9.3	11.3	13.4	17.9	13.9	18.3	15.4	13.8	48,4
Средна работна заплата	17.8	18.5	18.8	19.0	18.7	19.2	19.1	19.1	6,9
Дял на населението в риск от бедност	15.0	6.1	8.6	14.4	15.4	13.8	7.5	10.0	-33,3
Население в риск от бедност или социално изключване	11.9	10.2	9.8	10.1	11.4	11.4	8.2	8.2	-31,1
Коефициент на Джини	4.2	5.0	4.1	7.2	2.4	7.9	8.0	7.2	72,3

Източник: Собствени изчисления.

Различията в показателите, описващи доходите и потреблението на населението, са сравнително ниски. Коефициентът на вариация се вмести в границите между 9% и 19%. Общото за трите показателя („Общ доход на лице“, „Общ разход на лице“ и „Средна работна заплата“) е тенденцията на нарастване през разглеждания период. Това е особено силно изразено по отношение на доходите и разходите. За периода 2010–2017 г. общият доход на лице от домакинството се повишава с повече от една трета, докато различията в общия разход нарастват с близо 50%. Тъй като между доходите и разходите на домакинствата съществува пряка причинно-следствена връзка, тенденциите в развитието на различията са твърде сходни. И при двата показателя в периода 2010–2013 г. коефициентът на вариация почти се удвоява, а след това намалява. Динамиката на диференциацията в заплащането на труда „Средна работна заплата“ е по-различна. Коефициентът на вариация се вмести в тесни граници (17–19%), което показва, че различията в заплащането на труда в отдел-

ните райони общо взето се запазват въпреки слабото нарастване през целия период (около 7%).

Тенденциите в развитието на междурайонната диференциация в доходите и разходите на населението силно корелират с икономическото развитие на страната през този период. Икономическата стагнация в периода 2010–2013 г. съдейства за повишаването на различията в доходите и респективно – разходите на домакинствата. В едни региони икономиката изостава в сравнение с други, което повишава диференциацията. В периода на едно по-позитивно икономическо развитие (2014–2017 г.) диференциацията намалява, тъй като и по-слабо развитите региони бележат растеж и повишаване на доходите.

Различията между районите по показателите, описващи бедността и неравенството в доходите („Дял на населението в риск от бедност“, „Население в риск от бедност или социално изключване“ и „Коефициент на Джини“) са най-ниски. Те се вменват в рамките на 4–15% , което означава, че бедността и неравенството са почти еднакво разпространени сред 6-те статистически района. Освен това се наблюдава разнопосочна тенденция на развитие. Например междурайонните различия на показателя „Дял на населението в риск от бедност“ бележат увеличаване в периода 2011–2014 г., а след това снижаване, докато различията на показателя „Население в риск от бедност или социално изключване“ общо взето намаляват. Единствено разликите в показателя, измерващ неравенството в доходите („Коефициент на Джини“), макар и най-нисък, бележат трайна тенденция на повишаване. Коефициентът на вариация на този показател почти се удвоява през разглеждания период.

Различията в разпределението на разглежданите показатели на областно равнище са значително по-високи от тези на регионално равнище (таблица 2). Това означава, че диференциацията на жизнения стандарт в отделните области е сравнително по-висока от тази на регионално равнище. Очаквано, най-значителни междуобластни различия се проявяват при показателя „БВП на лице“. Особеното тук е, че тенденцията на снижаване е твърде слаба⁵. Изменението на междуобластните различия в показателите на доходите и потреблението също се отличават с няколко особености. Първата особеност се изразява в по-чувствителното повишаване на диференциацията в потреблението в сравнение с доходите. Това е особено характерно за последните три години (2015–2017 г.). Трудно могат да се намерят икономически причини за тази разлика, като се има предвид, че доходите са основен източник на потреблението. Втората особеност е, че диференциацията в доходите от труд между областите остава постоянна величина. Третата особеност е, че икономическото развитие на страната оказва слабо въздействие върху изменението на диференциацията.

⁵ Коефициентът на вариация намалява с близо 7% за целия период.

Диференциацията в разпределението на показателите, характеризиращи бедността и неравенството на областно равнище е 2-3 пъти по-висока от тази на ниво райони. Въпреки тенденцията на снижаване през последните три години, различията между областите остават сравнително високи.

Таблица 2

Междубластни различия в показателите на жизнения стандарт (коефициент на вариация – %)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Темп на прираст 2010/2017
БВП на лице	48.2	45.3	43.9	43.3	43.7	44.1	45.2	45.0	-6,6
Общ доход на лице	16.6	17.7	19.0	23.0	17.2	19.3	17.5	19.6	18,1
Общ разход на лице	15.8	16.4	18.8	21.5	18.0	21.6	20.5	23.2	47,2
Средна работна заплата	17.1	17.7	18.1	17.5	17.6	17.8	17.5	17.3	0,7
Дял на населението в риск от бедност	23.5	21.4	23.4	25.9	27.4	24.2	17.6	19.2	-18,2
Население в риск от бедност или социално изключване	19.9	21.0	16.5	17.6	21.2	20.9	18.0	17.3	-13,1
Коефициент на Джини	13.3	12.3	14.3	13.8	17.8	13.7	13.2	12.5	-6,5

Източник: Собствени изчисления.

Обобщавайки получените резултати, следва да се отбележат няколко извода. На първо място, различията между областите са по-големи от тези между районите. Това в известна степен се дължи на мащаба на териториалните единици, но от друга страна, е следствие на фактическите разлики в равнището на показателите. На второ място, степента на диференциация между териториалните единици по отделните показатели е твърде различна. За едни показатели тя е ниска, а за други – висока. На трето място, териториалните различия бележат различна тенденция на развитие. По отношение на показателите на икономическо развитие, бедност и неравенство те намаляват, а по отношение на доходите и потреблението нарастват както по райони, така и по области.

2.2. Териториални различия по тематични области

В настоящото изследване материалният жизнен стандарт е оценен на базата на три тематични области. Както вече беше споменато в методологичната част, обобщаващите оценки на всяка тематична област се базират на оценките на включените в тях показатели.

Тематична област 1 „Икономическо развитие“

Обобщаващата оценка в тази област е определена въз основа на един показател „БВП на лице от населението“. Този показател дава ясна и точна характеристика на икономическото развитие на съответната териториална единица (район или област).

Оценките на ниво райони за 2010 г., 2013 г. и 2017 г. са представени в Таблица 3. Освен шестте района в изследването е включена и оценка на средното за България равнище. Различията между районите са твърде съществени въпреки слабото снижаване на диференциацията. Дистанцията между района с най-висока оценка (Югозападен) и този с най-ниска (Северозападен) е от порядъка на 64.2 процентни пункта (п.п.) през 2010 г. с тенденция на снижаване (през 2017 г. достига 62 процентни пункта).

Таблица 3

Обобщаваща оценка на тематична област „Икономическо развитие“ по райони

2010 г.		2013 г.		2017 г.	
Югозападен район	100.0%	Югозападен район	100.0%	Югозападен район	100.0%
БЪЛГАРИЯ	58.3%	БЪЛГАРИЯ	61.9%	БЪЛГАРИЯ	62.7%
Североизточен район	47.2%	Югоизточен район	52.4%	Югоизточен район	55.9%
Югоизточен район	47.1%	Североизточен район	51.3%	Североизточен район	50.4%
Южен централен район	41.0%	Северен централен район	43.8%	Южен централен район	43.8%
Северен централен район	38.4%	Южен централен район	43.7%	Северен централен район	43.6%
Северозападен район	35.8%	Северозападен район	38.9%	Северозападен район	38.0%
Коефициент на вариация	42.8%	Коефициент на вариация	37.5%	Коефициент на вариация	37.6%

Източник: Собствени изчисления.

През разглеждания период 2010–2017 г. се наблюдава подобряване на оценките във всички райони. Изключение прави периодът 2013–2017 г., през който в част от районите (Северозападен, Северен централен и Североизточен) ситуацията се влошава. Това показва, че постигнатият

през този период икономически растеж е концентриран предимно в районите от Южна България. Въпреки това общо за периода е налице тенденция на сближаване на икономическото развитие на районите. Това от своя страна води до снижаване на коефициента на вариация. Общо за целия период диференциацията в икономическото развитие на районите намалява с около 5.2 п.п.

В подредбата на районите през трите изследвани години настъпват промени, които се изразяват в подобрене за едни и влошаване за други. Водещо място в ранжировката и през трите наблюдавани години заема Югозападният район, а Северозападният остава на последно място. Размествания в подредбата се осъществяват в средната част на оценките. Ситуацията в Североизточния и Югоизточния район се подобрява, докато в Северния централен и Южния централен район се влошава.

Обобщаващите оценки за икономическото развитие на областите са представени в Таблица 4. Прави впечатление твърде високата диференциация между тях въпреки процеса на снижаване. Общо за периода 2010–2017 г. междуобластните различия в икономическото развитие намаляват с 3.1 п.п. Този процес на снижаване обаче се характеризира с една особеност. След 2013 г. се наблюдава едно слабо повишаване на диференциацията (с около 1.7 процентни пункта), което означава, че ускоряването на икономическия растеж през последните три години е локализирано предимно в икономически развитите области. Следователно постигането на високи темпове на икономически растеж не води автоматично до снижаване на териториалната диференциация. Това може да се постигне чрез реалокация на растежа в по-слабо развитите области.

Ранжирането на областите според размера на БВП на едно лице не търпи съществени изменения през целия изследван период. София–град заема челна позиция през всичките години, докато в дъното на подредбата остават областите Силистра, Видин и Сливен. В тях БВП на лице от населението съставлява 21–23% от това в София–град. В периода 2010–2017 г. с най-съществен ръст на БВП на едно лице се отличават областите Стара Загора (84.6%), Търговище (62.8%), Русе (62.8%), София– област (56.1%), Монтана (52%) и Ямбол (50.6%). Останалите области също бележат положителен растеж, но той е сравнително по-нисък от посочените.

Прави впечатление, че броят на областите, попадащи в групата под критичния праг⁶ на икономическо развитие, е твърде голям (20 области) и не се променя през целия период (маркирани в сиво полета в таблицата). Също така слабо изменение се наблюдава и в броя на областите, попадащи над и под средното за България равнище.

⁶ Определен като разлика от средната оценка и половината от разликата между най-лошата и средната оценка.

Таблица 4
Обобщаваща оценка на тематична област „Икономическо развитие“
по области

2010 г.		2013 г.		2017 г.	
Област София (град)	100.0%	Област София (град)	100.0%	Област София (град)	100.0%
Област Варна	42.2%	Област Стара Загора	50.4%	Област Стара Загора	60.6%
БЪЛГАРИЯ	41.7%	БЪЛГАРИЯ	45.9%	Област София	48.2%
Област Стара Загора	40.5%	Област Варна	45.7%	БЪЛГАРИЯ	47.2%
Област София	38.1%	Област София	44.7%	Област Варна	45.8%
Област Бургас	37.0%	Област Бургас	40.0%	Област Бургас	40.6%
Област Пловдив	33.7%	Област Пловдив	38.3%	Област Пловдив	40.5%
Област Враца	33.5%	Област Габрово	36.7%	Област Габрово	40.4%
Област Габрово	32.8%	Област Русе	36.3%	Област Русе	38.5%
Област Русе	29.2%	Област Враца	34.1%	Област Враца	33.7%
Област Смолян	29.2%	Област Разград	32.0%	Област Търговище	32.4%
Област Добрич	28.6%	Област В. Търново	31.7%	Област Ловеч	31.3%
Област Пазарджик	28.2%	Област Добрич	31.6%	Област В. Търново	30.7%
Област В. Търново	27.8%	Област Благоевград	31.0%	Област Смолян	30.6%
Област Благоевград	27.3%	Област Ловеч	29.9%	Област Ямбол	30.5%
Област Перник	26.6%	Област Търговище	29.8%	Област Разград	30.3%
Област Ловеч	25.9%	Област Пазарджик	29.5%	Област Благоевград	29.5%
Област Кюстендил	25.2%	Област Шумен	29.5%	Област Добрич	29.4%
Област Разград	25.0%	Област Смолян	29.2%	Област Шумен	28.9%
Област Ямбол	25.0%	Област Ямбол	29.1%	Област Монтана	28.3%
Област Шумен	24.9%	Област Монтана	27.6%	Област Кюстендил	26.3%
Област Търговище	24.6%	Област Плевен	27.1%	Област Плевен	26.1%
Област Кърджали	23.1%	Област Кюстендил	25.3%	Област Хасково	26.1%
Област Плевен	23.0%	Област Кърджали	25.1%	Област Пазарджик	26.1%
Област Монтана	22.9%	Област Хасково	25.0%	Област Кърджали	24.3%
Област Хасково	22.5%	Област Видин	24.0%	Област Перник	23.9%
Област Видин	21.7%	Област Перник	23.4%	Област Сливен	22.7%
Област Сливен	21.2%	Област Сливен	23.1%	Област Видин	22.6%
Област Силистра	20.3%	Област Силистра	22.8%	Област Силистра	21.6%
Коефициент на вариация	47.3%	Коефициент на вариация	42.5%	Коефициент на вариация	44.2%

Източник: Собствени изчисления.

Изводите за териториалните различия по тематична област „Икономическо развитие“ могат да се обобщят в следните:

- Районите и областите на страната чувствително се различават според икономическото си развитие. Прогрес в развитието бележат предимно икономически развитите райони;

- Различията в икономическото развитие на изследваните териториални единици бележат слаба тенденция на снижаване. Тя е особено силно изразена в периода на икономическа стагнация (2010–2013 г.);

- В подредбата на териториалните единици не се наблюдават съществени промени. Броят на областите с критично ниско икономическо развитие се запазва сравнително висок.

Тематична област 2 „Доходи и потребление“

Обобщаващата оценка в тази област е определена въз основа на показателите: общ доход на лице от домакинството, общ разход на лице от домакинството и средна месечна работна заплата. В своята съвкупност и взаимна допълняемост тези три показателя в приемлива степен отразяват основни параметри на този аспект от жизненото равнище.

За разлика от обобщаващите оценки на тематична област „Икономическо развитие“ различията между районите в областта на доходите и потреблението не са големи (Таблица 5). Разликата между районите с най-висока и най-ниска оценка варира в рамките 26–35 процентни пункта. Общата тенденция в развитието на междурайонната диференциация е в посока на увеличаване. За целия изследван период коефициентът на вариация се повишава с 3.4 п.п., но с различни тенденции в развитието. В периода 2010–2013 г. различията в обобщаващата оценка нарастват (с около 6 процентни пункта), докато след 2013 г. слабо намаляват (с 3.1 п.п.).

Подреждането на районите според величината на обобщаващата оценка търпи значителни промени. С най-високи оценки през разглеждания период остават Югозападният регион и средното за България равнище. Югоизточният и Северозападният район губят позиция от 2010 г., докато Северният централен и Североизточният район се придвижват напред в позиционирането. Тези промени в ранжирането на районите до голяма степен зависят от динамиката на включените в тематичната област показатели. С най-висок растеж на показателя „Общ доход на лице от домакинството“ се отличават Северен централен (76.2%), Югозападен (60.5%) и Североизточен (55.1%) район, а с най-ниско нарастване са съответно районите Югоизточен (33.3%) и Северозападен (37.2%). Подобна картина се очертава и при изменението на показателя „Общ разход на лице от домакинството“⁷. Ситуацията в динамиката на показателя „Средна работна заплата“ е по-различна. Растежът на трудовите доходи в отдел-

⁷ С най-висок растеж на показателя се отличават Североизточният (78.3%), Северен централен (78%) и Югозападен (69.9%), а с най-нисък Южен централен (39.1%) и Югоизточен (39.8%).

ните райони е твърде близък⁸, което не се отразява съществено върху подредбата на обобщаващата оценка.

Таблица 5
Обобщаваща оценка на тематична област „Доходи и потребление“
по райони

2010 г.		2013 г.		2017 г.	
Югозападен район	100.0%	Югозападен район	100.0%	Югозападен район	100.0%
БЪЛГАРИЯ	85.6%	БЪЛГАРИЯ	78.7%	БЪЛГАРИЯ	82.1%
Югоизточен район	83.4%	Североизточен район	72.4%	Северен централен район	78.4%
Северозападен район	79.6%	Югоизточен район	70.2%	Североизточен район	75.6%
Южен централен район	78.1%	Северен централен район	66.6%	Югоизточен район	71.0%
Североизточен район	75.7%	Северозападен район	65.9%	Южен централен район	70.9%
Северен централен район	74.6%	Южен централен район	65.7%	Северозападен район	70.2%
Коефициент на вариация	10.5%	Коефициент на вариация	16.5%	Коефициент на вариация	13.4%

Източник: Собствени изчисления.

Обобщаващата оценка на различията между областите е представена в Таблица 6. При оценката на подредбата на териториалните единици следва да се имат предвид следните обстоятелства: първо, между областите съществуват големи различия по отношение на показателите доходи и разходи на лице от домакинството; второ, по отношение на средната работна заплата разликите не са големи и слабо се променят; трето, във формирането на обобщаващата оценка всички съставни показатели участват с еднаква тежест. Предвид по-горните обстоятелства разликите в обобщаващата оценка ще се влияят предимно от диференциацията в доходите и разходите на домакинствата.

В подредбата на областите през трите наблюдавани години се осъществяват съществени промени. Броят на водещите области чувствително намалява (от 8 области през 2010 г. на 3 през 2013 г. и на 4 през 2017 г.). През целия период лидерско място запазват областите София (град), Варна и Стара Загора. Прави впечатление, че през 2010 г. и 2017 г. в тази водеща група попадат областите Перник и Габрово. Област Габрово, която

⁸ Нарастването на средната работна заплата варира в рамките на 48-62%.

Таблица 6
Обобщаваща оценка на тематична област „Доходи и потребление“
по области

2010 г.		2013 г.		2017 г.	
Област София (град)	100.0%	Област София (град)	100.0%	Област София (град)	98.4%
Област Стара Загора	80.8%	Област Варна	68.9%	Област Габрово	81.0%
Област Враца	79.3%	Област Стара Загора	68.8%	Област Перник	78.1%
Област Перник	77.4%	БЪЛГАРИЯ	67.1%	Област Варна	72.7%
Област Плевен	77.3%	Област Перник	66.4%	БЪЛГАРИЯ	72.6%
Област Русе	76.8%	Област Плевен	65.6%	Област Смолян	72.4%
Област Сливен	76.8%	Област Габрово	64.6%	Област Стара Загора	72.1%
Област Смолян	76.7%	Област Враца	61.2%	Област Плевен	68.9%
БЪЛГАРИЯ	76.3%	Област Русе	59.4%	Област Русе	67.4%
Област Варна	75.5%	Област Пловдив	59.2%	Област В. Търново	66.9%
Област Пловдив	74.0%	Област Бургас	59.1%	Област Ямбол	64.4%
Област София	71.3%	Област Смолян	58.7%	Област София	64.3%
Област Хасково	69.3%	Област Ямбол	58.0%	Област Пловдив	64.2%
Област Ямбол	69.0%	Област Шумен	57.6%	Област Добрич	64.1%
Област Бургас	68.2%	Област В. Търново	56.9%	Област Бургас	63.0%
Област В. Търново	67.7%	Област Добрич	55.2%	Област Враца	62.6%
Област Габрово	65.8%	Област София	55.1%	Област Хасково	61.7%
Област Кюстендил	65.3%	Област Благоевград	55.1%	Област Шумен	60.9%
Област Благоевград	64.2%	Област Хасково	52.4%	Област Силистра	60.3%
Област Монтана	63.4%	Област Пазарджик	52.2%	Област Разград	59.1%
Област Ловеч	63.4%	Област Разград	50.9%	Област Пазарджик	58.8%
Област Шумен	63.1%	Област Видин	49.8%	Област Благоевград	58.0%
Област Пазарджик	62.1%	Област Кърджали	49.7%	Област Кюстендил	56.2%
Област Добрич	60.3%	Област Кюстендил	48.3%	Област Монтана	55.9%
Област Видин	59.1%	Област Силистра	47.3%	Област Ловеч	54.6%
Област Кърджали	58.3%	Област Монтана	47.2%	Област Кърджали	50.6%
Област Силистра	57.6%	Област Ловеч	46.7%	Област Търговище	50.4%
Област Разград	55.7%	Област Сливен	46.6%	Област Сливен	50.1%
Област Търговище	52.2%	Област Търговище	46.3%	Област Видин	43.7%
Коефициент на вариация	14.2%	Коефициент на вариация	18.6%	Коефициент на вариация	16.9%

Източник: Собствени изчисления.

в икономическо отношение попада в групата на средно развитите области (вж. Таблица 2), демонстрира най-висок ръст на доходите и разходите на лице от домакинството (повече от два пъти). По-трудно обяснима е позицията на област Перник. В икономическо отношение тя се нарежда сред областите с ниско икономическо развитие, но по отношение на доходите и разходите попада в челните позиции. Вероятно това се дължи на факта, че голяма част от населението в областта работи в град София и получава съответно по-високи трудови доходи.

Промени се наблюдават и в групата на областите с критично ниски равнища на доходите и потреблението. В тази група през 2010 г. се включват 10 области, а през 2013 г. техният брой нараства на 14 и намалява на 8 през 2017 г. В края на класирането са области, които са с лоши характеристики по всички включени в обобщаващата оценка параметри. В тази категория спадат областите със слаб икономически потенциал и слаби възможности да генерират високи доходи на населението (Видин, Търговище, Сливен и др.).

Друга важна особеност е увеличаващата се дистанция на областите спрямо оптималния „еталон“ от 100%. Разликата се увеличава както по отношение на областите с най-високи и най-ниски доходи и потребление, така и между останалите области. При първите тя нараства от 47.8 п.п. на 53.7 п.п. през 2013 г. и на 56.3 п.п. през 2017 г. При вторите оценките на всички области намаляват през 2013 г. спрямо тези от 2010 г., което е израз на растяща дистанция. През 2017 г. в болшинството от областите ситуацията се подобрява в резултат на увеличаване на оценките. Въпреки това подобрене, оценките на почти всички области остават под равнището от 2010 г. Изключение правят областите Габрово, Добрич, Разград, Силистра и Перник. Освен че това е признак на растяща междуобластна диференциация в доходите и потреблението, то е и движеща сила за повишаване на различията в жизнения стандарт на населението.

Общо за периода се наблюдава повишаване на диференциацията между областите (коефициентът на вариация нараства с 2.7 п.п.). Подобно на районите и при областите ръстът на различията преминава през период на силно завишаване (2010–2013 г.) и период на снижаване (след 2013 г.).

Изводите относно териториалните различия по тематична област „Доходи и потребление“ могат да се обобщят в следните:

- Териториалните различия в сферата на доходите и потреблението не са големи. Те се вменват в рамките на 10–19%;
- Диференциацията на районите и областите според величината на доходите и потреблението се характеризира с колеблива тенденция на развитие. В периода на икономическа стагнация тя чувствително нараства, докато в периода на относително стабилен икономически растеж намалява;

- В подредбата на териториалните единици се наблюдават значителни промени. В едни райони и области се реализира подобрене, а в други влошаване.

Тематична област 3 „Неравенство и бедност“

Обобщаващата оценка в тази тематична област е определена на базата на показателите: относителен дял на бедните, дял на населението, живеещо в риск от бедност, и неравенство в доходите. Основна характеристика на тези показатели е, че те имат негативно въздействие върху равнището на жизнения стандарт. С увеличаването на бедността и неравенството жизненият стандарт намалява. Поради тази причина всички показатели, включени в тази тематична област, са предварително хармонизирани съобразно приетата методология. В резултат получените обобщаващи оценки на териториалните единици са синхронизирани с оценките на останалите тематични области и тяхното подреждане е в низходящ ред.

Различията в обобщаващите оценки по райони са изключително високи (Таблица 7). Въпреки че междурайонната диференциация на отделните показатели, включени в тематичната област не е висока (вж. Таблица 1), то тяхното обединяване генерира значими разлики. Причината се дължи на значителните разлики в подреждането на районите според оценките на отделните показатели, отнасящи се за един и същ район⁹.

Таблица 7

Обобщаваща оценка на тематична област „Неравенство и бедност“ по райони

2010 г.		2013 г.		2017 г.	
Югозападен район	100.0%	Северен централен район	83.2%	Северен централен район	75.2%
Южен централен район	57.7%	Югозападен район	50.6%	Югозападен район	66.7%
Североизточен район	41.6%	Северозападен район	34.1%	Северозападен район	59.9%
БЪЛГАРИЯ	40.6%	БЪЛГАРИЯ	24.8%	Южен централен район	40.8%
Северен централен район	32.2%	Североизточен район	16.4%	БЪЛГАРИЯ	37.6%
Северозападен район	18.2%	Южен централен район	14.3%	Североизточен район	20.4%
Югоизточен район	12.7%	Югоизточен район	13.8%	Югоизточен район	19.3%
Коефициент на вариация	66.7%	Коефициент на вариация	71.0%	Коефициент на вариация	46.4%

Източник: Собствени изчисления.

⁹ Например през 2010 г. хармонизираните оценки на отделните показатели за Югоизточния район са следните: „Относителен дял на бедните“ с оценка 1.2%; „Население в риск от бедност или социално изключване“ с оценка 36.9% и „Коефициент на Джини“ с оценка 0%. В случая обобщаващата оценка е 12.7%.

Тенденцията в изменението на различията между районите съвпада с тази при тематична област „Доходи и потребление“, т.е. първоначално нараства, а след 2013 г. намалява. В периода 2010–2013 г. различията нарастват с близо 5 п.п., а след това чувствително намаляват (с около 25 п.п.). Освен това дистанцията между оценките на района „еталон“ и последния в класацията е изключително голяма, но с тенденция на свиване. През 2010 г. тази разлика е от порядъка на 87.3 п.п., през 2013 г. намалява на 69.4 п.п., а през 2017 г. достига до 56 п.п. Следователно е налице „стопяване“ на разрыва между районите с най-добри и най-лоши условия на неравенство и бедност.

В подредбата на районите настъпват промени, които са следствие от измененията в отделните показатели. Югозападният район, който през 2010 г. заема лидерска позиция, отстъпва първенството, като заема втора позиция. Основната причина се дължи на силното нарастване на лицата, живеещи в риск от бедност, (29.6%) и неравенството в доходите (35.5%). Подобна е ситуацията и в Североизточния район. Позицията на Южния централен район се променя от губещ през 2013 г. в печеливш през 2017 г. Това е резултат на силното влошаване и на трите показателя в периода до 2013 г. и тяхното значително подобряване в периода след 2013 г.

Положителни промени настъпват в Северозападния и Северния централен район. След 2010 г. те се нареждат в групата с оценки над средното за България равнище. Тези положителни промени са следствие главно на изменението на показателите за бедност и неравенство в доходите. В Северозападния район равнището на бедност в периода 2010–2017 г. намалява с 12.8%, а в Северния централен район снижаването е от порядъка на 4.5%. Неравенството в доходите, измерено чрез коефициента на Джини, и в двата района обаче слабо нараства (8.6% в Северозападния и 5% в Северния централен район).

Оценките на областите според равнището на бедност и неравенство в доходите показват различия, които са значително по-ниски от тези между районите (Таблица 8). В периода на икономическата стагнация (2010–2013 г.) диференциацията между областите слабо намалява (с близо 3 п.п.), а в условията на относително стабилен икономически растеж се повишава (със 7.2 п.п.). Разбира се, икономическото развитие на областите е съпричастно за различията в бедността и неравенството, но върху тези различия оказват влияние и множество други фактори.

В структурната ранжировка на областите по отношение на средното за страната равнище се наблюдават промени, които могат да се окачествят като подобряване. Това касае главно областите, намиращи се над средното за страната равнище и областите под критичния праг. В първия случай прави впечатление големия дял от области с равнище на бедност и неравенство, по-високо от средното за България. През 2010 г. повече от половината области (15 на брой) имат по-добри от средното за страната

равнище. Въпреки повишаването на различията техният брой нараства и достига 19 области през 2017 г.

В дъното на класацията също се осъществяват промени в посока намаляване на областите в критично състояние. От общо 5 области през 2010 г. техният брой намалява на 2 през 2013 г. и на 1 през 2017 г. Това е област Сливен, чиято обобщаваща оценка спрямо водещата област е едва 2.1%. Ниската оценка се дължи на високия дял на населението в риск от бедност (28.2), много висок дял на лицата, живеещи в риск от бедност и социално изключване (48.5%), и най-високо равнище на неравенство в доходите (43.9%).

В болшинството от областите се наблюдават промени в позиционирането, като за някои от тях те са съществени, а при други са твърде слаби. Област Благоевград заема водеща позиция и през трите наблюдавани години, въпреки че тя не получава максималната оценка от 100%. Това се дължи на факта, че тя не заема лидерска позиция и по трите показателя за всяка от изследваните години. Специално внимание заслужават промените в област София–град, която в останалите тематични области заема водещо място. София–град губи позиции, като от второ място през 2010 г. спада на 17-то място през 2013 г., а през 2017 г. остава на 15-то. Това е резултат от чувствителното влошаване на оценките и по трите показателя¹⁰. Негативна промяна в ранжирането се наблюдава в областите Варна, Кърджали, Смолян, Бургас, Пазарджик, Русе и др. Влошаването се дължи основно на показателите за бедност и неравенство в доходите.

Положителните промени засягат относително малък брой области (Търговище, Силистра, Разград, Плевен и др.), които преминават в групата на областите с по-добри оценки от средните за България. Подобренията в област Силистра са резултат предимно от намаляване процента на лицата, живеещи в риск от бедност (общо за периода делът им намалява от 20.7% през 2010 г. на 17.2% през 2017 г.), както и на населението в риск от бедност и социално изключване (от 65.1% в 2010 г. на 31.7% в 2017 г.). В област Търговище подобренията се дължат също на положителното развитие на два показателя: населението в риск от бедност и социално изключване (от 69.2% в 2010 г. на 36.4% в 2017 г.) и неравенство в доходите (от 31.2% през 2010 г. на 27.7% през 2017 г.).

¹⁰ През 2013 г. процентът на лицата, живеещи в риск от бедност, нараства от 15.9% през 2010 г. на 22% и намалява на 20.6% през 2017 г. Подобна е ситуацията и с показателя „Население в риск от бедност или социално изключване“, при който е налице увеличаване от 33.4% в 2010 г. на 39% през 2013 г. и снижаване на 31% през 2017 г. Ситуацията при показателя „Неравенство в доходите“ е още по-неблагоприятна. През целия период неравенството в доходите бележи тенденция на повишаване като общо за периода нараства с 40%.

Таблица 8
Обобщаваща оценка на тематична област „Неравенство и бедност“
по области

2010 г.		2013 г.		2017 г.	
Област Благоевград	94.8%	Област Благоевград	91.9%	Област Благоевград	89.2%
Област София (град)	70.7%	Област Кюстендил	90.7%	Област Кюстендил	80.1%
Област Смолян	65.2%	Област Габрово	87.2%	Област Перник	78.9%
Област Перник	63.9%	Област Русе	84.3%	Област Силистра	75.1%
Област Русе	63.7%	Област Ямбол	77.8%	Област Търговище	74.7%
Област Кюстендил	62.2%	Област Плевен	77.3%	Област Плевен	71.9%
Област Габрово	58.8%	Област Добрич	74.7%	Област Разград	71.0%
Област София	57.3%	Област Монтана	73.8%	Област Габрово	65.7%
Област Кърджали	56.5%	Област Силистра	69.8%	Област Ямбол	62.4%
Област Пловдив	55.9%	Област В. Търново	66.8%	Област Добрич	56.5%
Област Добрич	55.2%	Област Смолян	66.7%	Област София	55.7%
Област Бургас	51.5%	Област София	64.4%	Област Пловдив	53.3%
Област Хасково	47.2%	Област Пловдив	64.0%	Област Хасково	52.7%
Област Варна	47.0%	Област Хасково	63.3%	Област Видин	52.3%
Област Враца	44.6%	Област Разград	60.2%	Област София (град)	50.6%
БЪЛГАРИЯ	43.7%	Област Търговище	59.2%	Област Русе	50.4%
Област Плевен	41.4%	Област София (град)	58.9%	Област Монтана	48.0%
Област Видин	40.6%	Област Бургас	58.6%	Област Стара Загора	44.1%
Област Пазарджик	39.6%	БЪЛГАРИЯ	52.7%	Област Враца	37.2%
Област Монтана	38.4%	Област Перник	52.6%	БЪЛГАРИЯ	36.1%
Област Разград	35.1%	Област Шумен	45.4%	Област В. Търново	35.9%
Област Търговище	34.2%	Област Варна	43.9%	Област Шумен	35.0%
Област Стара Загора	33.5%	Област Кърджали	42.7%	Област Смолян	33.2%
Област Силистра	31.1%	Област Враца	39.9%	Област Бургас	30.4%
Област Сливен	26.1%	Област Ловеч	37.8%	Област Кърджали	28.0%
Област В. Търново	25.5%	Област Стара Загора	32.3%	Област Пазарджик	26.9%
Област Шумен	25.1%	Област Сливен	31.2%	Област Ловеч	21.8%
Област Ямбол	22.2%	Област Видин	27.4%	Област Варна	20.9%
Област Ловеч	16.0%	Област Пазарджик	8.5%	Област Сливен	2.1%
Коефициент на вариация	37.2%	Коефициент на вариация	34.4%	Коефициент на вариация	41.6%

Източник: Собствени изчисления.

Друга част от областите бележат колеблива тенденция в развитието (Перник, Враца, Ловеч). През 2013 г. област Перник преминава от групата на областите с по-добри от средните за страната равнища в групата под средното равнище, а през 2017 г. отново се завръща в първата група, като заема по-добра позиция. Подобен преход реализира област Враца. За разлика от тях област Ловеч излиза от групата на критичните области през 2013 г., но твърдо остава в групата под средното равнище.

Анализът на промените в обобщаващите оценки на тематична област „Неравенство и бедност“ дават основание за следните изводи:

- Изследваните териториални единици се отличават с най-високо равнище на диференциация. Различията най-осезателно се проявяват на равнище райони;

- Наблюдава се тенденция на подобряване в сферата на бедността и неравенството. Това засяга както районите, така и областите;

- В ранжирането на териториалните единици са характерни значителни промени.

3. Интегрална оценка на териториалните различия на материалния жизнен стандарт

Съгласно възприетата методика, материалният жизнен стандарт на отделните териториални единици е оценен на базата на интегрален измерител, който включва трите тематични области. Интегралният измерител се изчислява като средна аритметична (непретеглена) на обобщаващите оценки на трите тематични области. По този начин всички промени в показателите, формиращи жизнения стандарт, са отразени в интегралната оценка.

Подреждането на районите според интегралните оценки на жизнения стандарт е представено в Таблица 9. Югозападният район се отличава с най-високо жизнено равнище и през трите изследвани години. Обаче в сравнение с 2010 г. той губи от максималната оценка (100%) през следващите години поради влошаване на ситуацията в областта на бедността и неравенството. След 2013 г. в групата на водещите райони се причислява Северният централен район, който от 4-та позиция през 2010 г. достига 2-ро място през 2013 г. и 2017 г. Този скок в жизнения стандарт на района се дължи на високите оценки в сферата на „Доходите и потреблението“ и „Неравенство и бедност“. Подобряване на жизненото равнище се наблюдава и в Северозападния район. То обаче се дължи единствено на по-добрите характеристики на показателите, формиращи сферата на бедността и неравенството.

Таблица 9

Интегрална оценка на материалния жизнен стандарт по райони

2010 г.		2013 г.		2017 г.	
Югозападен район	100.0%	Югозападен район	83.5%	Югозападен район	88.9%
БЪЛГАРИЯ	61.5%	Северен централен район	64.6%	Северен централен район	65.7%
Южен централен район	59.0%	БЪЛГАРИЯ	55.2%	БЪЛГАРИЯ	60.8%
Североизточен район	54.9%	Североизточен район	46.7%	Северозападен район	56.0%
Северен централен район	48.4%	Северозападен район	46.3%	Южен централен район	51.8%
Югоизточен район	47.7%	Югоизточен район	45.5%	Североизточен район	48.8%
Северозападен район	44.6%	Южен централен район	41.2%	Югоизточен район	48.8%
Коефициент на вариация	35.1%	Коефициент на вариация	29.8%	Коефициент на вариация	25.8%

Източник: Собствени изчисления.

Най-сериозен спад в жизненото равнище е регистриран в Южния централен район през 2013 г. Неговата интегрална оценка в сравнение с 2010 г. намалява с близо 18 процентни пункта, което го класира на последно място в подреждането на районите. Причината се дължи на влошаване на оценките в трите тематични области. Особено силно е влошаването в областта на доходите, потреблението, бедността и неравенството. В годините на по-стабилно икономическо развитие (2014–2017 г.) ситуацията се подобрява във всички сфери на жизнения стандарт. Това извежда района в позиция, близка до средното за страната равнище, но твърдо остава под него.

Различията в жизнения стандарт на районите могат да се оценят като умерени с тенденция на сближаване. Общо за периода коефициентът на вариация намалява с повече от 9 процентни пункта, като това най-силно е изразено през годините на икономическата стагнация (2010–2013 г.). Различия се наблюдават и в групите над и под средното равнище. Разликата между интегралните оценки на двата района над средното равнище слабо нараства, докато диференциацията на тези под средната за България оценка намалява. Размахът между интегралната оценка за България и района с най-ниска оценка намалява от 17 процентни пункта през 2010 г. на 13.9 п.п. през 2013 г. и достига до 12 п.п. през 2017 г. Очевидно сближаването в жизнения стандарт се осъществява между районите със сравнително ниско равнище.

Ранжирането на областите според интегралните оценки на жизнения стандарт (Таблица 10) бележи промени, които могат да се характеризират със следните няколко особености.

На първо място следва да се отбележи чувствителното изменение на броя на областите, попадащи в групите: 1) с висок жизнен стандарт (над средното за страната равнище), 2) със среден стандарт (между средното и критичното равнище) и 3) критичен жизнен стандарт (под критичния праг). В първата група броят на областите намалява от 8 през 2010 г. на 5 през 2013 и се увеличава на 14 през 2017 г. Единствено областите София-град, Благоевград и Русе запазват позициите си във водещата група и през трите наблюдавани години. Останалите области преминават в по-ниските групи. През 2013 г. във водещата група се появяват две нови области (Габрово и Плевен), които остават в групата и през 2017 г. Значително разширяване на водещата група се наблюдава през 2017 г. В нея се включват области, които възвръщат своята първоначална позиция (Пловдив, Перник, София-област), и нови от групата на изоставащите (Търговище, Силистра, Ямбол и Разград).

Групата на областите с критично ниско жизнено равнище бележи трайна тенденция на намаляване. Тази тенденция най-силно се проявява в периода на стагнация (2010–2013 г.), през който нейният брой намалява с повече от половината. В периода на по-осезателен икономически растеж (2013–2017 г.) групата се свива до 4 области. През целия разглеждан период неизменно в дъното на подреждането остават областите Ловеч, Пазарджик и Сливен.

Сериозно разместване се наблюдава и в групата на областите със средно равнище на жизнения стандарт. Нейният обхват през 2013 г. се удвоява и отново намалява на 10 области през 2017 г.

Втората особеност се изразява в запазване на междуобластната диференциация на жизнения стандарт на относително ниско равнище. Коефициентът на вариация слабо се променя. По-значителни различия между областите се наблюдават в отделните групи. В групата на водещите области се проявява тенденция на сближаване. Потвърждение на това са следните факти. Първо, разликата между интегралната оценка на водещата област (София-град) и втората след нея област (Габрово) намалява. Това е следствие главно на влошената интегрална оценка на София-град. Второ, дистанцията между оценките на водещата и последната от групата област също намаляват (от 35.7% през 2010 г. на 30.9% през 2017 г.). Трето, вариацията на областите около средното за групата равнище се снижава (от 18.6% през 2010 г. на 13.5% през 2017 г.).

В групата на областите със средна оценка на жизненото равнище различията се увеличават. Размахът на оценката между първата и последната в групата област нараства от 6.5 процентни пункта през 2010 г. на 10.5 процентни пункта през 2017 г. Въпреки че разликата между крайните равнища почти се удвоява, коефициентът на вариация слабо нараства (от 5.2% през 2010 г. на 7.2% през 2013 г. и на 6% през 2017 г.).

Таблица 10

Интегрална оценка на материалния жизнен стандарт по области

2010 г.		2013 г.		2017 г.	
Област София (град)	90.2%	Област София (град)	86.3%	Област София (град)	83.0%
Област Благоевград	62.1%	Област Габрово	62.8%	Област Габрово	62.4%
Област Смолян	57.0%	Област Русе	60.0%	Област Перник	60.3%
Област Русе	56.6%	Област Благоевград	59.4%	Област Стара Загора	59.0%
Област Перник	56.0%	Област Плевен	56.7%	Област Благоевград	58.9%
Област София	55.6%	БЪЛГАРИЯ	55.2%	Област София	56.1%
Област Варна	54.9%	Област Ямбол	54.9%	Област Плевен	55.7%
Област Пловдив	54.5%	Област Кюстендил	54.8%	Област Кюстендил	54.2%
БЪЛГАРИЯ	53.9%	Област София	54.7%	Област Разград	53.5%
Област Габрово	52.5%	Област Добрич	53.9%	Област Пловдив	52.6%
Област Враца	52.5%	Област Пловдив	53.8%	Област Търговище	52.5%
Област Бургас	52.2%	Област Варна	52.9%	Област Ямбол	52.5%
Област Стара Загора	51.6%	Област Бургас	52.6%	Област Силистра	52.3%
Област Кюстендил	50.9%	Област В. Търново	51.8%	Област Русе	52.1%
Област Добрич	48.0%	Област Смолян	51.5%	БЪЛГАРИЯ	52.0%
Област Плевен	47.2%	Област Стара Загора	50.5%	Област Добрич	50.0%
Област Хасково	46.3%	Област Монтана	49.6%	Област Хасково	46.8%
Област Кърджали	46.0%	Област Разград	47.7%	Област Варна	46.5%
Област Пазарджик	43.3%	Област Перник	47.5%	Област Смолян	45.4%
Област Монтана	41.6%	Област Хасково	46.9%	Област Бургас	44.7%
Област Сливен	41.4%	Област Силистра	46.6%	Област Враца	44.5%
Област Видин	40.5%	Област Търговище	45.1%	Област В. Търново	44.5%
Област В. Търново	40.3%	Област Враца	45.1%	Област Монтана	44.0%
Област Ямбол	38.8%	Област Шумен	44.2%	Област Шумен	41.6%
Област Разград	38.6%	Област Кърджали	39.2%	Област Видин	39.5%
Област Шумен	37.7%	Област Ловеч	38.1%	Област Пазарджик	37.3%
Област Търговище	37.0%	Област Видин	33.7%	Област Ловеч	35.9%
Област Силистра	36.3%	Област Сливен	33.6%	Област Кърджали	34.3%
Област Ловеч	35.1%	Област Пазарджик	30.1%	Област Сливен	25.0%
Коефициент на вариация	22.8%	Коефициент на вариация	21.6%	Коефициент на вариация	22.0%

Източник: Собствени изчисления.

В групата на областите с най-ниско равнище на жизнения стандарт тенденцията на увеличаване на различията е ясно изразена през целия период. Размахът между областите с най-висока и най-ниска оценка в групата нараства от 8.2 п.п. в началото на периода (2010 г.) на 12.3 п.п. в края на периода (2017 г.). Вариацията между интегралните оценки на областите в групата се увеличава повече от два пъти (от 6.1% през 2010 г. скача на 14.5% през 2017 г.). Очевидно свиването на обхвата на тази група е съпроводено с увеличаване на различията в жизнения стандарт.

Третата особеност е свързана с подобряването на жизнения стандарт в някои области. Сред тях по-значително подобрене се наблюдава в следните области:

- област Габрово – преминава от втора в първа група като заема втора позиция след област София-град. Това се дължи предимно на подобренията в сферата на „Доходи и потребление“ и „Неравенство и бедност“.

- област Плевен – по-доброто позициониране на областта е резултат главно на високите оценки в областта на неравенството и доходите.

- област Силистра – бележи плавен и възходящ преход от предпоследно място през 2010 г. през втора група (2013 г.) и достига първа група (2017 г.). Интегралната оценка на жизнения стандарт в областта нараства през целия период с 16 процентни пункта.

- област Разград – осъществява плавен преход от групата на изоставащите през групата на средните и достига групата на водещите. Повишаването на интегралната оценка е следствие на снижаването на бедността и неравенството в областта.

Изводите, които се налагат относно факторите, водещи до тези значими подобрения в някои от областите, е, че те се дължат предимно на подобряване позициите в сферата на „Неравенство и бедност“ и в по-малка степен на подобрения в „Доходи и потребление“.

Четвъртата особеност касае областите със значително снижаване на интегралните оценки на жизненото равнище. В сравнение с 2010 г. близо половината от областите намаляват своята оценка. Сред тях с най-силно снижаване се отличават областите Сливен (16.4 п.п.), Кърджали (11.6 п.п.), Смолян (11.6 п.п.) и Варна (8.4 п.п.). Област Сливен, въпреки че неотлъчно стои в дъното на подредбата, губи позиция благодарение на силното снижаване на оценките в областта на доходите и бедността. Обобщаващата оценка в сферата на доходите и потреблението намалява от 76.8% през 2010 г. на 50.1% през 2017 г., а тази в сферата на неравенството и бедността респективно от 26.1% на 2.1%. Област Кърджали редуцира своята позиция главно в резултат на по-ниската оценка в сферата на неравенството и бедността¹¹. Същите причини са валидни и за

¹¹ Обобщаващата оценка на тематичната област „Неравенство и бедност“ намалява с 28.5 п.п., а тази на тематичната област „Доходи и потребление“ със 7.7 п.п.

областите Смолян и Варна. Оценката на неравенството и бедността в област Смолян спада с 32 п.п., а тази на доходите и потреблението с 4.3 п.п. В област Варна снижаването е по-слабо изразено.

Промените в интегралните оценки на жизнения стандарт могат да се обобщят в следните:

- В значителна част от териториалните единици се наблюдава снижаване на интегралните оценки в периода 2010–2017 г. В половината от районите (Югозападен, Южен централен и Североизточен) оценките намаляват, като най-чувствителен е спадът в Югозападния район (11.1 п.п.). Подобна е ситуацията и на областно равнище.

- В позиционирането на териториалните единици се реализират значителни размествания. За едни се осъществява подобрене, а за други влошаване. Това засяга както районите, така и областите.

- Промените в жизнения стандарт на териториалните единици се дължат предимно на измененията в сферата на неравенството и бедността и в по-малка степен на доходите и потреблението. Икономическото развитие не оказва съществено влияние върху този процес, тъй като в тази област оценките са твърде постоянни.

- Диференциацията в жизненото равнище на населението в районите и областите е различна. На равнище райони тя силно намалява, докато при областите остава почти постоянна.

- Прогрес в позиционирането на териториалните единици се наблюдава предимно в тези, които имат относително ниско икономическо развитие, но значително подобряват равнището на доходите, потреблението, бедността и неравенството в доходите. Типичен пример на равнище райони са Северен централен и Северозападен район, а на равнище области това са Габрово, Кърджали, Силистра и Перник.

Заклучение

Резултатите от изследването на материалния жизнен стандарт на териториално равнище могат да се обобщят в следните няколко основни извода.

Първо, използваната методология предоставя много добри възможности за подредбата на териториалните единици според тяхното отношение към максималното равнище на изследваните показатели. По този начин ранжирането на териториалните единици по отделните показатели се осъществява в зависимост от отстоянието (разрива) спрямо най-доброто равнище. За оценка на различията между териториалните единици е използван най-подходящият измерител – коефициентът на вариация. Модификацията на метода на Бенет позволява изчисляването на обобщени и съизмерими показатели за жизненото равнище, отчитайки равнището на отделните показатели, включени в изследването. Следователно из-

ползваният методологически инструментариум дава приемливи и адекватни оценки на различията в подредбата на териториалните единици според изследваните показатели на жизнения стандарт.

Второ, за характеризирането на материалния жизнен стандарт са използвани адекватни и логически обосновани показатели, които са пряко свързани с икономиката, доходите, потреблението, бедността и неравенството. Те са подбрани така, че да отразяват общите тенденции в развитието, без да специфицират груповите и вътрешногруповите специфични особености.

Трето, териториалните различия в обобщените оценки по тематични области показват разнопосочни тенденции на развитие през изследвания период. Те се дължат главно на спецификата на факторите, които ги обуславят. Докато различията в областта на „Икономическо развитие“ бележат слабо снижаване, то в сферата на „Доходи и потребление“ нарастват както на равнище райони, така и на областно равнище. Най-съществени разлики между териториалните единици са в областта на „Неравенство и бедност“, където диференциацията между районите намалява, докато сред областите се увеличава.

Четвърто, различията в интегралните оценки на жизнения стандарт бележат разнопосочно развитие през разглеждания период. Между районите се наблюдава слаба тенденция на сближаване, а между областите диференциацията се запазва. Освен това оценките на една значителна част от териториалните единици намаляват в сравнение с 2010 г., което е предпоставка за снижаване на жизненото равнище. Въпреки тези неблагоприятни тенденции е налице намаляване на броя на областите в критично състояние.

Пето, в подредбата на териториалните единици, както по отношение на показателите, така и по отношение на обобщаващите и интегрални оценки, се наблюдават промени, които в някои случаи са по-незначителни, а в други съществени. Най-незначителни са промените в сферата на „Икономическо развитие“. Подредбата на районите и областите в тази сфера остава почти непроменена. В останалите две тематични области промените в ранжировката на териториалните единици са по-съществени. Това води до по-значими изменения в подредбата според интегралния показател на жизненото равнище.

Използвани източници

Atkinson. A., Marlier, E., (2010). Income and living conditions in Europe. Eurostat. Statistical books. <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/5722557/KS-31-10-555-EN.PDF/e8c0a679-be01-461c-a08b-7eb08a272767>

- Corlett. A., Clarke, St., (2017). Living Standards 2017: The Past. Present and possible future of UK incomes. Resolution Foundation Report. February. <https://www.resolutionfoundation.org/app/uploads/2017/01/Audit-2017.pdf>
- Osberg. L., Sharpe, A., (2009). New Estimates of the Index of Economic Wellbeing for Selected OECD Countries. 1980-2007. CSLS Research Report 2009-11. https://www.researchgate.net/institution/Centre_for_the_Study_of_Living_Standards
- Sharpe. A., Arsenault, J. F., (2009). Living Standards Domain of the Canadian Index of Wellbeing. CSLS Research Report 2009-4. https://www.researchgate.net/institution/Centre_for_the_Study_of_Living_Standards
- Shopov. G., Tzanov, V., (2015). Territorial disparities in living standard of the population in Bulgaria – situation and evolution (2007-2012). Papers of BAS: Humanities and Social Sciences. Volume 2. No 1-2. pp. 157-184.
- World Bank (2008). Living Conditions Before and After EU Accession, Human Development Sector Unit, <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/18898/442890ESW0P1071C0disclosed0111111191.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Маринов, Антон., (2017). Анализ на жизнения стандарт в България за периода 2007-2016 година. http://research.ue-varna.bg/admin/kcfinder/upload/files/TOM_II-457-469.pdf